

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΜΕΡΕΣ ΤΟΥ ΨΥΧΑΡΗ

Τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ Ψυχάρης δὲν τύπωνε, δὲ δημοσίευε τόμους μὲ λογοτεχνικά του ἔργα. Μονάχα στὸν περιοδικὸ τύπο καὶ στὶς ἐφημερίδες φαινόντανε κάπου κάπου ἄρθρα του πάντα σχετικὰ μὲ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ δημοτικὴ. Ὁ ἀκούρατος αὐτὸς συγγραφέας σὲ τί λοιπὸν καταγινότανε; Εἶχε ἀφιερῶσει τὶς μέρες του γιὰ τὴ σύνταξη τῆς μεγάλης του ἱστορικῆς γραμματικῆς. Τὸ διάγραμμά της εἶτανε τέσσερες τόμοι. Ὁ πρῶτος τόμος γιὰ χρῆση τοῦ δασκάλου. Οἱ ἄλλοι τρεῖς, ἢ καθαυτὸ γραμματικὴ, βιβλίον γιὰ τὸ μαθητὴ. Κι' ἡ γραμματικὴ του αὐτὴ δὲν ἔπρεπε νὰ περιέχῃ μόνον ζητήματα γλωσσικά, μορφολογικά καὶ φτογγολογικά, μὰ καὶ περισσότερο. Γιὰ τὴν Τέχνη γενικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, γιὰ τὸ ὄφρος, γιὰ τὸ στιλ, γιὰ τὴν πεζογραφία καὶ τὴν ποίηση. Ἐνα τέτοιο ἔργο συνθετικὸ, τοῦ ἀπορρόφησε τὸν τελευταῖο καιρὸ ὅλη του τὴ δύναμη καὶ τὴν προσοχὴ, γιὰ τὸ νόμιζε καὶ τὸ ἤθελε τῆς ζωῆς του ἔργο, ἔργο γιὰ τὴν αἰωνιότητα.

Μὰ ἡ ἀρώστια του, ὁ παλιὸς του ἐκείνος διαβήτης τὸν ἐνοχλοῦσε σημαντικά. Ἀπὸ τὰ 1908 τὸ καλοκαίρι, σὰν ἡ ἐξέταση πού τοῦ ἔγινε ἀνακάλυψε στὸν ὄργανισμό του μισὸ λίτρο ζάχαρη τὸ μερόνυχτο, ἀναγκάστηκε νὰ κόψῃ τὸν καπνὸ, νὰ κάμῃ καὶ ἄλλη σχετικὴ δίαιτα. Γερὸς, δυνατός, αἰσιόδοξος, καθὼς εἶτανε, γλήγορα ἔγινε καλὰ. Μὰ τὰ χρόνια περνοῦσαν, ἡ πνευματικὴ του ἐργασία τὸν βάραινε ἀδιάκοπα καὶ αὐτὸς τραβοῦσε ἀκατάβλητος πάντα πρὸς τὸ ἰδανικὸ του. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1914 κατεβαίνει στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ μελετήσῃ τὴ γλῶσσα. Περὶ λίγους μῆνες, στὰ Ἐφτάνησα. Μὰ στὸ μεταξὺ ἔσπᾶ ὁ μεγάλος πόλεμος καὶ ἀναγκάζεται νὰ γυρίσῃ πάλι στὸ Παρίσι βιαστικὸς, σὰ νὰ μάντευε τὸ φαρμάκι πού ἔμελλε νὰ ποτιστῇ μὲ τὸ χαμὸ τῶν δυὸ παιδιῶν του. Στὰ 1925 ξανάρχεται στὴν Ἑλλάδα, τὴ στιγμὴ πού τὸ ἔργο του ἔχει ἀναγνωριστῆ πᾶ ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν φωτισμένων λογίων καὶ ἐκπαιδευτικῶν. Ἐδῶσε τότε στὸ θέατροκ Ἐπόλλων» τῆς Ἀθήνας τὶς περίφημες ἐκεῖνες ἔξη ὀμιλίες του; τρεῖς γαλλικά καὶ ἄλλες τόσες ἑλληνικά. Ὅλοι θαυμάσαμε τὴ μάθησίν του, τὸ πλοῦτος τῆς σοφίας του, τὴ δύναμη τῆς διανοίας του, τὴν ἐτοιμότητά του καὶ πᾶνον ἀπ' ὅλα τὴ ρητορικὴ του. Δεινὸς ρήτορας; ὁ Ψυχάρης, ὄχι μὲ τὴ σημασίαν πού συνειθίσαμε νὰ δίνουμε στὴν εὐκολίαν τοῦ λόγου. Ἡ ρητορικὴ του δὲν εἶχε τὸ στόμφο καὶ τὰ κούφια παραγεμίματα πού τῆς φόρτωσε ὁ ἀερολόγος δασκαλισμὸς καὶ ὁ ρομαντικὸς κοινοβουλευτισμὸς μας. Τὰ λόγια του σταράτα, οἱ ἰδέες του ξελαγαρισμένες, ἡ ἔκφρασίς του μεθοδική, λιτὴ καὶ χρωματι-

σμένη. Μὰ τὸ μεγάλο του κατόρθωμα εἶτανε πού στὶς ἑλληνικὲς του ὀμιλίες δὲν ἔφευγε διόλου ἀπὸ τὸν κανόνα, ἀπὸ τὴ γραμματικὴ καὶ τὴ σύνταξη τῆς δημοτικῆς μας. Φυσικὸ βέβαια, αὐτὸς πού ζοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸς πού γνώριζε τόσο βαθιὰ τὴ γλῶσσα τῆς γαλλικῆς, νὰ δυσκολευότανε κάπως στὴ διατύπωση τῆς φράσης, νὰ παρασερότανε ἀπὸ τὴ γαλλικὴ σύνταξη. Διόλου. Ἰσα ἴσα ὁ λόγος του—ὄχι ἀπὸ χαρτί, μ' ἀπὸ ἀστήθους—εἶτανε παράδειγμα γνώσης καὶ συνέπειας. Καὶ τότες ἀνοιξαμε τὰ μάτια μας ἡμεῖς οἱ ἄλλοι καὶ βλέπαμε τί κακὸ μᾶς ἔκαμε ἡ πολυχοορὴ συνήθεια τῆς καθαρεύουσας μὲ τὸ ἀνακάτωμα καὶ τὴ νοθεΐα πού ἔφερε καὶ σ' αὐτὴ τὴ δημοτικὴ μας.

Τὸ μάτι τοῦ Ψυχάρη εἶχε νοιώσει ἀπὸ καιρὸ ποιὸ εἶναι τὸ σημεῖον πού πρέπει νὰ σταθῇ. Ἡ γραμματικὴ. Καὶ βάλθηκε στὴ δουλειὰ της σὰ γύρισε στὴ Γαλλία, μὰ ὁ κόπος γιὰ τέτοιο ἔργο τὸν ἐγονατίζει. Ἄς συλλογιστοῦμε πὼς ἔπρεπε νὰ κάμῃ διάρκεια δημιουργία. Τὰ στοιχεῖα τῆς γραμματικῆς ὑπῆρχαν βέβαια στὸ δημοτικὸν λόγο καὶ τὴ δημοτικιστικὴ φιλολογία. Μὰ νὰ τὰ συναλέψῃ, νὰ τὰ μεθολογήσῃ, νὰ κρίνῃ καὶ νὰ συγκρίνῃ, νὰ τὰ βάλῃ σὲ τάξιν καὶ νὰ τὰ προσφέρῃ ἔτοιμα στὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τί ἔργο γιγαντένιον! Ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια μὴ πληγῇ στὸ πόδι του, ἀνοιγμα φλεβίτιδας, τοῦ ἀφορμίζει ξαφνικά καὶ ὅταν οἱ χειροῦργοι τοῦ ἐξηγοῦνε τὴν ἀνάγκη νὰ τοῦ κόψουνε τὸ πόδι, γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς του, μὲ δάκρυα στὰ μάτια τοῦς ζήτη τὴν ἀλήθειαν, ἀνθὰ μπόρῃ νὰ ζῆσῃ ὅσον καιρὸ χρειάζεται γιὰ νὰ τελειώσῃ τὴ γραμματικὴν του. Ἡ ἐγχείρησις γίνεται καὶ τὸ θύροσ τοῦ ξανάρχεται. Ἐσχῶ τὸ θάνατον καὶ βλέπει μπροστὰ τὸ ζωντανὸν ἔργο πού τὸν περιμένει.

Τὸ στεγνὸν τοῦ καλοκαίρι (1929) ὁ Ψυχάρης τὸ πέρασε στὸν Ἅγιον Γερμανὸν τοῦ Λῶ. Τὸ μέρος, μὲ τὸ κλίμα του τὸ δροσερό, τοῦ ἔκαμε καλὸ καὶ φαινόντανε πολὺ εὐχαριστημένος. Ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ περπατᾷ, τὸν ὀδηγοῦσανε κάθε μέρα μὲ τὴν κινητὴν του πολυθρόναν κατὸ ἀπὸ τὰ ὄμορφα, τὰ ἰσκιερὰ δέντρα τοῦ κοντινοῦ δάσους ἢ ἀπᾶνου στὴν ταράτσα ἀπ' ὅπου δὲν ἔπαυε νὰ θαυμάζῃ τὸ περίφημον πανόραμα τῆς κοιλάδας τοῦ Σηκουάνια. Πόσες τὰχα φορὲς ὁ νοῦς του δὲν ἔτρεχε στὴν πλάσῃ τὴν ἑλληνικὴν, στὰ βουνὰ τὰ φωτοπεριχυμένα στοὺς κάμπους καὶ στ' ἀκρογῶλια, καὶ πόσες φορὲς δὲ θ' ἀναγάλασε ἡ πλατεῖα του ψυχῆ στὴ θύμωσιν ἐνὸς ψηλοῦ κυπαρισιοῦ, ἐνὸς ἰσκιου ἀπὸ πεῦκο ἢ ἀπὸ πλατάνιν τῆς μακρινῆς του πατρίδας!

Μιὰ μέρα, ἀπὸ τὶς τελευταῖες τοῦ Αὐγού-

του φως έλαμψε στο πρόσωπό του. Άνάγγιλε στη γυναίκα του πώς τέλειωσε την ελληνική γραμματική του. Ή χαρά του δεν περιγράφεται. "Ό,τι είχε θνείρευτεί κ' είχε με τόση θέρημ ποθήσει τὸ έβλεπε μπροστά του πραγματοποιημένο, ένα βουνό από χειρόγραφα. Μά τὰ χειρόγραφα αὐτὰ κλείνανε μέσα τους ὄχι μονάχα κόπους, λαχτάρα, σκέψη και ἀφοσίωση, μά πιδ πολὺ ἀγάπη και ζωή. Κ' ἔξαφνα στις 15 τοῦ Σεπτεβρη παραπονέθηκε για κάποια ἐνόχληση πού αίστανότανε στο δεξί του γοφά. Άλήθεια φαινόταν ἐκεῖ μιὰ πλατειὰ κόκκινη πλάκα. Στην ἀρχή νομίσαν οἱ δικοί του πὼς τοῦτο εἶταν ἐρεθισμός ἀπὸ καμιά ἔνεση, γιατί ἐδῶ και τρία χρόνια κάθε μέρα τοῦ ἔκαναν διπλή ἔνεση Ἰνσουλίνας, για τὸ διαβήτη. Και μάλιστα τὸ μέρος αὐτὸ ἡ νοσοκόμα του προτιμοῦσε συχνότερα για τὴν ἔνεση. Μά ὁ γιατρός τοῦ Σαιν—Ζερμαίν, πού τὸν ἔξέτασε ἀμέσως ἔκρινε τὸ πρῶμα πολὺ σοβαρό. "Ο σιγγραφάας τοῦ «Ταξιδοῦ» δὲν πονοῦσε ὑπερβολικά. Ἡ ἀρώστια του εἶτανε μονάχα μιὰ ἐνόχληση στο δεξί μέρος πού τὸν ὑποχρέωνε νὰ μείνη καθισμένος και γυρτὸς πρὸς τὸ ἀριστερὸ πλευρό, αίστανότανε τὸν ἑαυτὸ του κουρασμένο, δὲν είχε καθόλου ὄρεξη και τὸν ἔκαιγε λίγος πυρετός. Ἐπηρεπε βέβαια νὰ γυρῖση στο σπίτι του, νὰ κοιταχτῇ. "Υστερ' ἀπὸ πέντε μέρες τὸ ἀποφάσισε, κ' ἔτσι ἔφτασε στο Παρίσι με αὐτοκίνητο, ὅπου τὸ ἴδιο βράδι ὁ κουράντης του γιατρός, ὁ δόχτορας Ἐγιέ ἤρθε νὰ τὸν ἰδῇ. Τρόμαξε μὸλις ἀντίκρουσε τὸ κακὸ τόσο προχωρημένο και δήλωσε πὼς θὰ μνηοῦσε ἀμέσως τὸ χειροῦργο για ν' ἀποφασίσει.

Στις 21 τοῦ Σεπτεβρη, τὸ Σαββάτο, πῆγανε στο σπίτι τοῦ Ψυχάρη οἱ δυὸ γιατροὶ μαζί. "Ο χειροῦργος, ὁ δόχτορας Λεβέφ, εἶπε πὼς ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ γίνη ἔγγειρηση, μά πὼς για τὴ σχετικὴ περιποίηση και ἀντισηψία, καλὸ εἶναι ὁ ἀρστος νὰ βρῖσκειται σὲ κλινικὴ, κ' ἔτσι τὴν ἴδια μέρα δυὸ ὥρες μετὰ τὸ μεσημέρι ἤρθε τὸ νοσοκομειακὸ ἀμάξι νὰ τὸν παραλάβη για τὴ Βίλλα Μολιέρου στο Ὀτέιγι. Δὲ θέλησε νὰ ἔαπλώση στο μικρὸ κρεβάτι τοῦ ἀμαξιοῦ, και προτίμησε νὰ μείνη καθισμένος, σὰ νὰ εἶτανε γερός. Πλάι του κάθισε ἡ γυναίκα του κ. Ἐιρήνη Ψυχάρη πού τοῦ ἔπιασε κουβέντα. Μά ὁ ποιητῆς τῆς «Ἀγνῆς» κοίταξε ἔξω σὰν ἀφαιρεμένος, σὰ νὰ ἔνοιωθε πὼς ἔβλεπε στερνὴ φορὰ τὴν κίνηση, τὸ θόρυβο τῶν δρόμων, τὸν κόσμο πού ἀδιάφορος πῆγαινε στις δουλειές του, κ' ὕστερα τὴν πρασινάδα, καθὼς ἔτρεχε τὸ ἀμάξι για τὸ Ὀτέιγι. Στην κλινικὴ εὐχαριστήθηκε, γιατί τοῦ δώσανε δωμάτιο εὐρύχωρο με δημοσφρη θέα πρὸς τὸ δάσος τῆς Βουλώνης. Ἐκεῖ κάρφωνε τώρα πολλὴ ὄρα τὰ μάτια του, πού ἡ λάμψη τους ἡ ζωηρὴ ἀρχισε πιδ νὰ σβήνη. Τὴν Κυριακὴ και Δευτέρα ἡ κατάστασή του εἶτανε στίσιμη. Εἶχε πάντα ἕνα μικρὸ πυρετό, ἔμενε ὄρες βυθισμένος σὲ νάρκη και εἶχε πολὺ

λίγη ὄρεξη για φαγι. Τὰ δυὸ κορίτσια του ἤθανε νὰ τὸν ἐπισκεφτοῦνε και φιλικὰ κουβέντιασε μαζί τους, γιατί ἐνδιαφερότανε για διάφορα πράματα, μά κάπου κάπου ἔπεφτε πάλι σὲ ὑπνηλία. "Ο δόχτορας Λεβέφ τὸν ἔξέτασε ξινὰ και τὸν ἤσύχασε λέγοντας πὼς τὸ σπυρὶ του δὲν εἶναι ἀκόμα ὄρσιμο για ἔγγειρηση, πραγματικά ὅμως νόμιζε πὼς τὸ κακὸ εἶτανε πολὺ προχωρημένο και ἡ ἔγγειρηση ἀνώφελη. "Όταν ἔφυγε ὁ γιατρός ὁ ἀρστος ἠσυχασμένο; πιδ ἀπάγγειλε στη γυναίκα του μερικὸς στίχους τὸν Μυρζέ, κὶ ἀρχισε ὕστερα ἔαφρικὰ νὰ κλαίη, σημάδι μεγάλης νευρικῆς ἔξάντλησης. Ἡ κυρία Ψυχάρη κατόρθωσε με κόπο νὰ τὸν παρηγορήση και μάλιστα νὰ τὸν κάμη νὰ γελάση.

Τὴν ἄλλη μέρα ὑπαγόρεπε ἕνα μικρὸ γράμμα πού τονὲ κούρασε πολὺ, κ' ὕστερα τὸν ἔπιασε βύθισμα και μικρὸ παραμυλητό. Τῆς κατοπινές μέρες ἡ ἴδια κατάσταση ἔξακολούθησε με πιδ φανερὴ ἔξάντληση, κὶ ὅμως κουβέντιασε και ρωτοῦσε πολὺ για μιὰ καινούργια νοσοκόμα πού σκόπευε νὰ τὴν ἀγκαζάρη μὸλις θὰ γύριζε πάλι σπίτι του, στο Παρίσι, δρόμος Ὀιοι, ἐ Σεβαλιέ. Γιατὶ εἶτανε θερῖο ἐναντίο τῆς παλιᾶς του νοσοκόμας πού νόμιζε πὼς τὸν εἶχε πάρει στο λαιμό της με τὸν τρόπο πού τοῦ ἔπιασε τὴν ἔνεση αὐτῇ. Ἄδικα ὅμως, γιατί ἡ ἀρώστια του δὲν εἶτανε μόνυνη τῆς ἔνισης μ' ἀφορμὴ της εἶχε τὸ διαβήτη. Ἐνα βράδι δὲ δέχημη κ' ἐνθουσιασμένο τὸ γιατρὸ Λεβέφ, πού πάντα τὸν ἔβλεπε τόσο εἰχάριστα. Καθὼς ἡ κυρία Ψυχάρη ξεπροβοδοῦσε τὸ δόχτορα στο διάδρομο πῆγε τ' αὐτῆ της τὴ λέξη «ἀνθρακας». Στο ἀκουσμά της ἀμέσως κατάλαφε πὼς ὁ ἀντρας της εἶναι πιδ χαμένος.

Τὴν Πέμπτη, στις 26 τοῦ Σεπτεβρη, ἐπειδὴ πῆγαινε χειρότερα, κάμανε συμβούλιο οἱ δυὸ γιατροὶ Λεβέφ και Ἐγιέ καὶ πιστοποιήσανε κατάσταση πολὺ ἄσκημη. Εἶτανε τρομερὰ κίτρινος, με δυσκολία ἀναγνώριζε τὰ πρόσωπα, εἶχε δυνατὸ πυρετὸ και σὰ μιλοῦσε, πρῆφεζε ἀκατανότητα λόγια. Τὴν ἄλλη μέρα φάνηκε κάπως καλύτερα, ἴσως ἐπειδὴ τοῦ κάμανε μιὰ και δυὸ φορὸς ἔνεση. Ἡ ἀρτηριακὴ πίεση εἶχε ἀναιβεῖ, αίστανότανε ὄλα και μιλοῦσε πιδ κενθάρὰ, μά τὸ βραδί κὶ τὸν ἔπιασε μεγάλος θυμός ἐπειδὴ τοῦ φέραν ἕνα μηχανικὸ κρεβάτι ἀπαραίτητο για τὸ σήκωμα και τὸ γύρισμα του. Ἐπιθυμοῦσε νὰ πάη στο ἄλλο κοινὸ κρεβάτι του κ' ἔδειχνε μεγάλη δισαςφόσκεια πού κανεῖς δὲν τονὲ βοηθοῦσε σ' αὐτό. Σὰν κατάπασε ὁ θυμός, φάνηκε πολὺ ἔξάντλημένος κ' ἔπεσε σὲ ὕπνο, μά κάθε φορὰ πού ξυπνοῦσε τὸν ξανάπιανε ἡ ὄρη για τὸ μηχανικὸ κρεβάτι. Τὸ Σαββάτο, παραμονὴ τοῦ θανάτου του, ἔδειχνε κάπως ἀλαγμένος, φριχτὰ κίτρινος, ἡ ματιὰ του ἔξέθωρη και τὸ πρόσωπό του σκέπαζε ἕδρωτας. Ὑπόφερνε ἀρκετά. Μά κάποια στιγμή σὰ νὰ ξαναβρῖηκε τὸν ἑαυτὸ του πῆρε τὸ χέρι τῆς γυναίκας του εὐγενικά τὸ ἔφερε στο στόμα

καί τὸ φίλησε ἀδύναμα. Ἐπειτα σὲ λίγο ἔκαμε τὸ ἴδιο καὶ τῆς νοσοκόμας. Σύγχιζε πιά τὰ πρόσωπα. Τὸ ἀπόγευμα ἔδειξε πὼς ἀναγνώρισε τὸν κ. Ἀντρέα Μιραμπέλ, τὸ διάδοχό του στὴν ἔδρα τῆς Σορμπόνας, πού πῆγε νὰ τὸν ἰδῆ, μὰ δὲν κατάλαβε τὴν παρουσία τῆς κόρης του καὶ τοῦ γιατροῦ Λεβέρ πού τοῦ ἔκαμε μιὰ ἔνεση οὐραμπιΐνας. Στὶς ἔξι ἡ ὥρα οἱ νοσοκόμας τοῦ ἀλλάζανε τοὺς ἐπιδέσμους. «Φτάνει, φτάνει. ἄφήστε με πιά...» εἶτανε τὰ τελευταῖα του λόγια.

Ἐπειτα ἔπεσε σὲ ὕπνο, σὲ λήθαργο Κοιμότανε ἤσυχα, ξαπλωμένος, μὲ τὸ κεφάλι ἀνασηκωμένο στὰ μαξιλάρια, καὶ σιγὰ σιγὰ τὸ βράδι ἡ ἀναπνοή του ἀδυνατίζε κ' ἔτσι ὅλη τὴ νύχτα πέρασε βυθισμένος σὲ ἀναισθησία. Τὴν Κυριακὴ τὸ πρωτὶ, 29 τοῦ Σεπτεμβρίου 1929 ὥρα ἔξι καὶ εἰκοσι λεπτά, χωρὶς ἀγωνία, χωρὶς τὴν παραμικρὴ κίνηση, ξαφνικά, ἡ καρδιά του ἔπαψε νὰ χτυπᾷ... Ἡ κυρία Ψυχάρη βεβαιώνει πὼς ποτέ, σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς ἀρώστιας του δὲν τοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ πὼς εἶτανε δυνατὸ νὰ πεθάνῃ. Δὲν μπορούσε νὰ ἰδῆ, τὸν τεράστιο ἄνθρακα πού κοκίνιζε λίγο πρὶς πίσω ἀπὸ τὸ γοφὸ του, καὶ νόμιζε πὼς εἶταν ἕνα κοινὸ σπυρί. Ἐτσι ὁ ὄργανισμός του δλάκερος κυριεύτηκε ἀπὸ τὸ μόλυσμα σιγὰ σιγὰ, σκοτεινίαισε τὸ μυαλό, ἀδυνατίαισε τὴν αἰσθησὴ του ὡς πού τονε θανάτωσε. Τὸ μεγάλο, τὸ δυνατό, τὸ ἰσκιερὸ δέντρο εἶχε σωριαστεῖ χίμουν παραδομένο στὴν αἰώνια μοῖρα.

Ἐστερ ἀπὸ τὴν τελευταία του τουαλέτα, ὁ νεκρὸς κατεβάστηκε σ' ἕνα μικρὸ δωμάτιο τῆς κλινικῆς, μεταποιημένο σ' ἐκκλησία καὶ εἶταν ἐκεῖ στὸ πρόσωπό του χυμένη μιὰ εἰρηνικώτατη ἔκφραση. Ὁ θάνατος τοῦ Ψυχάρη, μόλις μαθεύτηκε στὸ Παρίσι, συγκέντρωσε στὴ Βίλλα Μολιέρου πολλὲς προσωπιότητες, πού πῆγανε νὰ ἰδοῦνε τὸ νεκρὸ του καὶ νὰ τοῦ προσφέρουνε λουλούδια. Τὸ βράδι τῆς Κυριακῆς ἐγίνε ἡ ταριχευσὴ του σύμφωνα μὲ τὶς παραγγελίες του καὶ κατόπι ὁ νεκρὸς τοῦ ποιητῆ βάλθηκε στὸ φέρετρο. Στὴν πένθιμη αὐτὴ τελετὴ παρασταθῆκανε ὁ Ἀρχιμαντρίτης κ. Παραδείσης, ἡ χήρα Ψυχάρη, ἡ μεγάλη του κόρη κυρία Ρενὼ Ντ' Ἀλλὸν μὲ τὸν ἄντρα της καὶ ἡ γυναικαδέρφη του κυρία Ζιλμπέρ. Ὅλοι μαζί συνοδέψανε τὸ αὐτοκίνητο πού ἔφερε τὸ νεκρὸ στὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, μέσα στὸ Παρίσι.

Οἱ Γαλλικὲς ἐφημερίδες ἀναγγείλαινε μὲ λόγια συμπαθητικὰ τὸ θάνατο τοῦ Ψυχάρη. Ἡ «Κομέντια» (30 τοῦ Σεπτεμβρίου) δημοσίεψε στὴν πρώτη της στήλη θεσμὸ ἄρθρο τοῦ κ. Φορτουναὶ Στροβόσκη, καθηγητῆ στὴ Σορμπόνα καὶ μέλους τοῦ Ἰνστιτούτου, πού ἔδωσε ἀληθινὸ καὶ τέλειο χαρακτηρισμὸ τοῦ Ψυχάρη: «Ψηλὸς, περήφανος, δυνατός, μὲ βλέμμα ἐγκάρδιο, ὑψωμένο τὸ χέρι, ἔτσι πάλι τονε βλέπω τὸν ὁμορφο γέρο. Εἶχε ἀξιοθαύμαστη κορμοστασιά καὶ τὰ χρόνια δὲ βαραίνανε τοὺς ὤμους του. Τὸν πῆρε ξαφνικά ὁ χάρος, μπῆκε στὴν αἰωνιότητα δίχως νὰ λυγίσῃ, δίχως νὰ γέρῃ ἀπὸ

τὴν ἡλικία. Στὴν ἀρχὴ εἶταν ἕνας σοφὸς γραμματολόγος, πού ἔστερ ἀφοσιώθηκε στὴ φιλολογία. Ὅμως ἡ φιλολογία γιὰ ἕναν ἄνθρωπο ἔξυπνο καὶ φωτισμένο εἶναι ἡ ζωὴ, γιὰτὶ σοῦ μαθαίνει νὰ σπουδάξῃς τὴ γλώσσα ὄχι σὰν κανένα πράμα τεχνητὸ, μὰ σὰν κάτι πού ἀναβρῦζει ὁλόισα ἀπὸ τὴ λογικὴ καὶ τὴν πραγματικότητα... Ἐφυγε μὲ τὸ γοργὸ του βῆμα πρὸς τὴ χώρα τῶν νεκρῶν, ὅπου θὰ ξαναβρῆ ὅσους ἀγάπησε καὶ θὰ διαλέξῃ συντρόφους γιὰ νὰ περπατᾷ κάτου ἀπὸ τοὺς συμπεριμένους ἰσκιους τοὺς ἀξιολάτρευτους ποιητές.»

ΡΗΓΙΣ ΓΚΟΙΦΗΣ

«ΨΥΧΗΣ ΧΑΜΟΓΕΛΑ»

ΕΠΙΘΑΛΛΜΙΟ

Τοῦ Ὑμένιου τὸ σεμνὸ χορὸ
Πρῶτῃ ἡ Στοργὴ ἐνῶ σύρει,
Ἄκουω πουλάκι λυγερὸ
Νὰ λέει στὸ παραθύρι :

Ἄς στέκει ἡ Ἀγάπη Σας φρουρὸς
Στὴ θύρα τῆς καρδιᾶς Σας,
Μὴν κλέψει κάποτε ὁ Καιρὸς
Τὰ ρόδα τῆς Χαρᾶς Σας.

ΑΝΟΙΞΗ

Καλῶς τηνε τὴν Ἀνοιξὴ
Μὲ τοῦ Ἀπριλιοῦ τὴ χάρη
Μὲ τοῦ Μαγιοῦ τὰ κάλλη,
Τὰ ρόδα τῆς Αὐγῆς.

Κάθε καρδουλά ἀνοίγεται
Γιὰ νὰ δεχτεῖ καὶ πάλι
Τὸ ἀηδόνι ὅ,τι εἶχε πάρει ;
Χαρὲς Πελάου καὶ Γῆς . . .

ΧΑΡΑ ΚΑΙ ΘΛΙΨΗ

Λουλούδι ἂν γίνω τί μὲ μέλλει,
Πρόσκαιρη ἀλλάζοντας μορφή,
Σὰν κρύβω μιὰ χαρὰ κρυφῆ
Μέ' στῆς καρδουλάς μου τὰ μέλι ;

Κι ἂν θεὸς νὰ γίνω κυπαρίσσι
Μὲ λυγερὴ ἀφραστῆ κορφή,
Κ' ἔχω τὴ θλίψη μου ἀδερφή,
Τὶ τὸ κορμί μου ἂν ξεψυχήσει ;

Χαρὰ καὶ θλίψη δὲν κρατοῦνε
Τοῦ κόσμου ἐτούτου τὰ κλειδιά ;
Μήπως μᾶς κλείνουν τὴν καρδιά,
Σὰν τὰ ματάκια μᾶς σφαλοῦνε ;

(Σπέτσες)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΕΡΓΙΑΛΙΤΗΣ